

آثار ادغام بانکها و مؤسسات مالی و اعتباری و مسئولیت مدنی ناشی از آن

محمد رضا حاجی زاده^۱

^۱ - کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بافت، بافت، ایران. (نویسنده مسئول)

چکیده

مقاله حاضر با هدف بررسی آثار ادغام بانکها و مؤسسات مالی و اعتباری و مسئولیت مدنی ناشی از آن می‌باشد، روش پژوهش حاضر از منظر چستی اکتشافی و تحلیلی و به لحاظ گردآوری کتابخانه‌ای می‌باشد. در نظام حقوقی ایران به واسطه عوامل متعدد از جمله پیشگیری از ورشکستگی بانکها، عدم انطباق قوانین، مقررات، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های حاکم بر حوزه حقوق تجارت و حقوق پولی و بانکی با معیارها و استانداردهای به‌روز جاری و حاکم در عرصه تجارت و بانکداری بین‌المللی ابهامات و خلأهای قانونی قابل توجهی در خصوص ادغام بانکها وجود دارد. با توجه به ویژگی‌ها و مزایایی که ادغام دارد می‌تواند یکی از مؤثرترین روش‌ها برای پیشگیری از ورشکستگی باشد. ادغام بانکها یکی از کارسازترین سازوکارهای اقتصادی برای نجات بنگاه اقتصادی از شرایط نابسامان مالی و ورشکستگی به شمار می‌رود، در این پژوهش به سوال اساسی پاسخ داده می‌شود، ویژگی حقوقی و اقتصادی ادغام بانکها و مؤسسات مالی نسبت به سایر ادغامها و تأثیر ادغام تحمیلی بانکها و مؤسسات مالی بر اشخاص ثالث چه می‌باشد؟ آنچه به‌عنوان نتیجه از مباحث ذکر شده استنباط گردیده، آن است که از نظر مقررات تجاری، تفاوتی بین ادغام بانکها و مؤسسات مالی با سایر بنگاه‌های اقتصادی وجود ندارد؛ لیکن از نظر قواعد رقابتی به دلیل آثار مالی خطیر، این ادغامها بایستی با شرایط خاصی مثل موافقت بانک مرکزی صورت گیرد. در خصوص ویژگی اقتصادی نیز به نظر می‌رسد با توجه به این که مشتریان بانکها نسبت به شرکت‌های تجاری بسیار زیاد بوده و سپرده‌های مردمی از خرد تا کلان در بانکها نگهداری می‌گردد که سوءاستفاده از آنها سلب اعتماد مردمی و به دنبال آن روند اقتصادی دولت را نیز رقم می‌زند و منجر به سلب ثبات و نظم جامعه می‌گردد باید ادغام این مجموعه‌ها با دقت و نظارت بیشتری صورت گیرد و ادغام تحمیلی بانکها و مؤسسات مالی باعث افزایش سرمایه و اعتبار مالی بانک پذیرنده ادغام خواهد شد که پشتوانه محکمی برای طلب آن‌ها به شمار می‌رود و تأثیر چنین ادغامی بر بدهکاران موسسه، طرف قرار دادن آن‌ها با بانک پذیرنده ادغام و الزام آن‌ها به پرداخت دیون به بانک می‌باشد.

واژگان کلیدی: ادغام، بانکها و مؤسسات مالی و اعتباری، ادغام بانکها، شخص ثالث، مسئولیت مدنی .

۱- مقدمه

بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری نقش مؤثری در اقتصاد کشور دارند، وقتی که بانک‌ها دچار مشکل و بحران می‌شوند، خطر سرعت و تسری این بحران به سایر بانک‌ها و بنگاه‌های اقتصادی دیگر نیز می‌رود. در مواقع مشکل و بحران، بانک مرکزی به‌عنوان تنظیم‌گیر نهاد پولی کشور وارد عمل می‌شود و راه‌حلهایی از جمله ادغام را به چنین مؤسسات مالی و اعتباری پیشنهاد می‌کند و یا اینکه خود مؤسسات مالی و اعتباری با بانک‌ها تمایل به ادغامی دارند که خواسته اصلی آن‌ها نیست، اما تحت شرایط زمانی و مکانی موجود گریزی جز ادغام ندارند (گنجی سرشکی، ۱۳۹۵: ۲). بنابراین عوامل متعددی باعث تضعیف سیستم بانکی و در نهایت ورشکستگی بانک‌ها می‌شود که می‌توان به عواملی همچون «وضعیت رکود اقتصادی و تورم، تحریم‌های اقتصادی، فقدان حمایت لازم از تولید، بنگاه‌های تولیدی و اقتصاد مقاومتی، بدهکاران بانکی، دیدگاه ربوی بودن فعالیت بانک‌ها و همچنین فقدان سیاست‌گذاری هماهنگ میان مسئولان اقتصادی کشور»، اشاره کرد. اگر ورشکستگی یک بانک در کشور اعلام شود اعتماد مردم به سایر بانک‌ها و یا حتی کل نظام بانکی مخدوش و سلب می‌گردد و باعث می‌شود، بانک‌ها با افزایش تقاضا برای دریافت سپرده‌ها روبرو شوند و بسیار محتمل می‌باشد که قادر به پاسخگویی به این مقدار تقاضا نباشند، بنابراین ورشکستگی یک بانک می‌تواند منجر به ورشکستگی سایر بانک‌ها شود. به‌منظور پیشگیری از ورشکستگی بانک‌ها راهکارهای منطقی پیش‌بینی شده است که به دودسته‌ی راهکارهای غیرحقوقی (مدیریتی و اقتصادی) و حقوقی تقسیم‌بندی شده‌اند. انعقاد قرارداد ارفاقی پیشگیرانه، طرح دعوی مسئولیت مدنی علیه مدیران بانک‌ها، طرح دعوی ورشکستگی به تقصیر و ورشکستگی به تقلب از مهم‌ترین راهکارهای حقوقی هستند که مورد استفاده صاحب‌نظران بانکی قرار می‌گیرد (جعفری صامت، ۱۳۹۷: ۴۳۸).

در مورد واژه ادغام می‌توان گفت: «...ادغام در لغت به معنای فراگرفتن یا داخل کردن چیزی در چیز دیگر یا در هم فشردن دو چیز است. در حقوق شرکت‌های تجاری، ادغام در معنای اصطلاحی کنترل دو یا چند شرکت تجاری توسط یک شرکت تجاری دیگر است...» (رشوند بوکانی، ۱۳۹۰: ۳۲۲).

در نظام حقوقی ایران، در بحث حقوق شرکت‌های تجاری، «... ادغام عبارت است از اقدامی که بر اساس آن چند شرکت، ضمن محو شخصیت حقوقی خود، شخصیت حقوقی واحد و جدیدی تشکیل دهند یا در شخصیت حقوقی دیگری جذب شوند...» (جعفری صامت، ۱۳۹۷: ۴۴۶). انواع ادغام عبارت‌اند از:

«۱- ادغام قانونی (ادغام واقعی): در این روش، طرفین قرارداد ادغام، دو یا چند شرکت هستند و سهامداران در انعقاد این عقد نقشی ندارند و به دو صورت انجام می‌پذیرد: الف- ادغام یک‌جانبه (ادغام ساده): که در آن، شرکت یا شرکت‌های تجاری ادغام شونده بدون اینکه تصفیه شوند، منحل و محو می‌شوند و حقوق و تعهدات آن‌ها به شرکت سهامی بازمانده منتقل می‌شود و شرکت سهامی بازمانده قائم‌مقام شرکت‌های سهامی محو شده، می‌شود.

ب- ادغام دو یا چندجانبه (مرکب): به‌موجب این قرارداد، طرفین توافق می‌نمایند که دو یا چند شرکت در هم حل شده و شرکت کاملاً جدیدی از آن‌ها به وجود آید. دو شرکت قبلی، شخصیت حقوقی خود را از دست می‌دهند و جزئی از شرکت جدید می‌شوند و شخص حقوقی جدیدی پا به عرصه وجود می‌نهد.

۲- ادغام عملی: الف- ادغام از طریق تحصیل سهام کنترل‌کننده (تحصیل سهام). در این نوع ادغام، قرارداد بین یک شرکت و سهامداران شرکت دیگر منعقد می‌شود. ب- ادغام با روش تحصیل کل یا قسمت اعظم دارایی (تحصیل دارایی). ادغام شرکت می‌تواند در نتیجه خریدن دارایی‌های آن توسط شرکت دیگر انجام گردد. بعد از انعقاد قرارداد شخصیت حقوقی شرکتی که دارایی آن خریداری شده باقی می‌ماند، لکن معمولاً پس از فروش دارایی‌ها، شرکت با تصمیم ارکان آن منحل و وجوه حاصله را بین سهامداران تقسیم می‌نماید. به‌طور کلی شرکتی که دارایی‌های شرکت دیگر را خریداری می‌نماید مسئولیتی در قبال تعهدات شرکت فروشنده ندارد. در ادغام عملی، شخصیت حقوقی شرکت‌های سهامی ادغام شونده پس از انعقاد قرارداد حفظ می‌شود...» (حسینی، ۱۳۹۴: ۴۶). ادغام، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راهکارهای جلوگیری از ورشکستگی بانک‌ها در کشورهای مختلف جهان مورداستفاده قرار گرفته است. معمولاً دولت‌ها از طریق بانک مرکزی بر امور پولی و بانکی نظارت می‌کنند و در مواردی که برخی از بانک‌ها در معرض ورشکستگی هستند از طریق ادغام و تشکیل بانک مشترک و دارایی‌های مشکوک را به دولت واگذار کرده و بانک

ادغام پذیر با دارایی‌های سالم شروع به کار می‌کند که تاکنون در آمریکا و اروپا این رویه عملی شده است (جعفری‌صامت، ۱۳۹۷: ۴۳۹). ادغام بانک‌ها و مؤسسات اعتباری از زوایای گوناگون قابل بحث و بررسی می‌باشد. عواملی همچون رکود اقتصادی، تورم و تحریم‌های اقتصادی موجب تضعیف سیستم بانکی و در نهایت ورشکستگی بانک‌ها می‌شود. ورشکستگی یک یا تعدادی از بانک‌ها می‌تواند باعث اختلال در کل نظام اقتصادی، صنایع و بازار مالی گردد که عواقب اجتماعی، سیاسی و امنیتی در کشور را به دنبال خواهد داشت (ملک، ۱۴۰۱: ۹).

بنابراین امروزه ادغام بانک‌ها و مؤسسات با توجه به ضرورتی که دارد علاوه بر زمینه‌های اقتصادی، از دیدگاه حقوقی نیز مدون و مورد استناد زیادی قرار گرفته است. امروزه ادغام و کاستن از حجم فعالیت‌ها، نیاز بسیاری از ساختارها و سازمان‌ها می‌باشد. از سوی دیگر، روش‌های زیادی برای توسعه و رشد بانک‌ها در مطالعات مختلف بیان شده است، از جمله این روش‌ها می‌توان به «رشد از طریق افزایش وام‌ها و سپرده‌ها»، «تصاحب بانک یا بانک‌های دیگر» «خرید یا تملک دیگر شرکت‌ها یا بنگاه‌ها» یا «ادغام با دیگر بانک‌ها یا شرکت‌هایی که کارایی بیشتری دارند» اشاره کرد؛ اما اغلب بانک‌ها از طریق «ادغام‌ها و تملک‌ها» رشد می‌کنند. عموماً ادغام‌ها هنگامی اعمال می‌شوند که بانک‌ها در تأمین هزینه‌های خود با مشکل مواجه شوند یا اینکه آن‌ها در مقیاسی عمل می‌کنند که از صرفه‌های مقیاس برخوردار نیستند یا از توانایی مدیریتی کمتری بهره‌مند هستند. در چنین وضعیتی بانک‌ها تصمیم به ادغام با بانک‌هایی می‌گیرند که بتوانند این نواقص را برای آن‌ها پوشش دهند. از این‌رو در سراسر جهان، ادغام‌های بانکی برای برخورداری از «مزایای صرفه‌های مقیاس» و «توان بالای مدیریتی» و باهدف «نجات بانک‌ها از ورشکستگی» انجام شده است، به علاوه ادغام همیشه در زمینه ورشکستگی نخواهد بود بلکه دلیل دیگری که می‌توان مؤسسات و بانک‌ها را ادغام نمود قدرتمندتر کردن این مؤسسات تجاری می‌باشد (سادات کنگرانی فراهانی، ۱۳۹۷: ۵).

امروزه مبحث ادغام بانک‌ها و مؤسسات به دلیل حساسیت خاص علاوه بر زمینه‌های اقتصادی، از منظر حقوقی نیز مدون و مورد استناد زیادی قرار گرفته است. امروزه ادغام و کاستن از حجم فعالیت‌ها، نیاز بسیاری از ساختارها و سازمان‌هاست. وجود زیرشاخه‌های فراوان بانکی و مالی، سبب شده تا دست اندرکاران به تجمیع سازی آن بپردازند. برای دستیابی به نتایجی ملموس از ادغام، کلیه مدیران، معاونین و دست‌اندرکاران فعلی بانک سپه (بانک‌های بانک‌های انصار، قوامین، حکمت ایرانیان، مهر اقتصاد و موسسه اعتباری کوثر و بانک سپه قبلی) که ادغام در مورد آنها صورت گرفته، انتخاب شده اند (زارعی و مدنی، ۱۴۰۰: ۶). تجمیع بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری منجر به کوچک‌تر شدن و کار واحد سیستم بانکی می‌شود که تاثیرگذاری بیشتری در سرمایه‌گذاری و گردش منابع مالی دارد، چرا که در این بستر با ادغام بانک‌ها و آزاد شدن دارایی‌های مازاد هزینه مدیریت نظام بانکی کم می‌شود و رقابت را به مشارکت و همکاری تبدیل خواهد کرد اما باید توجه داشت که چالش‌هایی نظیر تعداد شعب بالا، ساماندهی کارمندان، بلاتکلیفی سهامداران و سردرگمی سپرده‌گذاران و عدم شفافیت صورت‌های مالی این بانک‌ها از مواردی است که ممکن است در نگاه اول توجه زیادی به آن نشود، اما در مقام اجرا می‌تواند دشواری‌ها و پیچیدگی‌هایی را در این فرایند ایجاد کند (معتضد، ۱۴۰۰: ۵). آنچه پژوهش حاضر را از پژوهش‌های پیش‌گفته متمایز می‌کند؛ عبارت است از:

۱- نگاه ترکیبی تأثیر و تأثری به ادغام بانک‌ها و مؤسسات اقتصادی است. به‌طوری‌که علاوه بر نگرش حقوقی به آثار ادغام (مجاز و غیرمجاز) بر گروه‌های درگیر در فرایند ادغام، به جنبه‌های اقتصادی این فرایند توجه شده و همگام با رویکرد حقوقی فرایند موصوف، به آثار جنبی هرم بازار اقتصادی از نهادهای نظارتی تا سطوح پایین مالی پرداخته است؛

۲- بررسی مقررات جدیدالتصویب و بیان میزان جبران خلأ قانونی و ارزیابی رویکرد به‌روز قانون‌گذار پس از تأخیرت مدید در تصویب قانون جدید نیز از نوآوری‌های دیگر این مقرر است؛

۳- همچنین نکته مهم در بررسی میزان سخت‌گیری قانون‌گذار در تخلفات ادغام شرکت‌ها و ادغام‌های غیرقانونی است. در این صورت بنا بر آثاری که از ادغام غیرمجاز بر طرف‌های ادغام و اشخاص حقیقی و حقوقی ثالث بار می‌شود، به همان میزان مسؤولیت مدنی و کیفری و البته شیوه‌های اتخاذ ضمانت اجرا مورد توجه قرار گرفته است. بحثی که تقریباً در کلیه پژوهش‌های موجود مسکوت مانده است و نگارنده را مترصد بررسی این جنبه نموده است. مسؤولیت کیفری و رسیدگی‌های مربوطه برای بررسی ضمانت اجرای حقوقی، دو ویژگی مغفول مانده است. همچنین واکنش‌های اقتصادی و اجتماعی نیز به دنبال ادغام‌های نامتعارف و آثار انحصارگرایانه آن‌ها مشاهده می‌شود. بررسی این جنبه نیز از چشم نگارنده دور نمانده است. در کنار مباحث فوق، نوآوری دیگر در بررسی تفاوت شیوه‌های نظارتی در مسئله ادغام بانک‌هاست که با سایر شرکت‌های تجاری تمایزاتی دارد؛ بخصوص از آن جهت که علاوه بر مقررات حقوق تجارت مستلزم اخذ مجوز و تأییدیه‌های لازم از ارگان ذی‌ربط یعنی بانک مرکزی است. مهم‌ترین اهداف ادغام مؤسسات و بانک‌ها عبارت‌اند از:

الف) روبرویی با چالش‌هایی مثل جهانی‌شدن اقتصاد: که این هدف خود، مستلزم افزایش توان رقابتی بانک‌ها در بازارهای جدید و بزرگ، به‌منظور دستیابی آن‌ها به سهم بیشتری از بازار است.

ب) نیل به توان رقابتی در بازارهای بین‌المللی: این هدف، از طریق ادغام بانک‌های محلی انجام می‌گیرد.

ج) تحولات و پیشرفت‌های فن‌آوری: این هدف ادغام، به‌منظور صرفه‌جویی در هزینه‌های ارائه خدمات بانکی، ارائه خدمات بانکداری الکترونیک و ایجاد سامانه‌های فن‌آوری اطلاعات، بانک‌ها انجام می‌گیرد.

د) تشویق مراجع نظارتی به ادغام، با این استدلال که این امر به‌سلامت، سودآوری و ایمنی بیشتر بانک‌های موضوع ادغام کمک می‌کند.

ه) راهکاری برای برون‌رفت از بحران مالی، در چارچوب برنامه مدون دولت‌ها برای تجدید ساختار سیستم بانک (نظری، ۱۳۹۹: ۲۱).

البته در مورد تحقق اهداف ادغام‌ها، نظرات متفاوتی هم وجود دارد از آن جمله این نظر که ادغام بانک‌ها ممکن است رقابت را کاهش دهد و به ضرر مشتریان تمام شود. افزون بر این، بانک بزرگ‌تر لزوماً به مفهوم بانک سالم‌تر نیست. چون مواردی وجود داشته که به دلیل وجود محدودیت‌ها، هزینه‌های ادغام در واکنش به فشارهای رقابتی افزایش یافته و انگیزه را برای پذیرش ریسک افزایش داده است. این روند، به‌ویژه از آن جهت پرخطر محسوب می‌شود که در افکار عمومی، در مورد غیرممکن بودن زمین خوردن بانک‌های بزرگ، به‌غلط، خوش‌گمانی وجود دارد. بنابراین پژوهش حاضر به دنبال بررسی آثار حقوقی ادغام بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری در قبال شخص ثالث و مسئولیت مدنی ناشی از آن می‌باشد. هدفی پژوهش حاضر منشأ قانونی ادغام تحمیلی مؤسسات مالی و اعتباری و نحوه‌ی رویه عملی ادغام‌ها می‌باشد. با توجه به هدف مطرح‌شده، مسئله‌ای که مدنظر خاستگاه قانونی و هدف ادغام تحمیلی مؤسسات مالی و اعتباری در نظام حقوق ایران چیست؟ علاوه بر آن تأثیر ادغام تحمیلی بر اشخاص ثالث چه می‌باشد؟

۲- تبیین مفاهیم

۲-۱- مفهوم بانک

کلمه بانک از کلمه ایتالیایی بانکو^۱ یا بنچ^۲ به معنی صندلی گرفته شده است. بانکو صندلی هست که در آنجا افرادی می‌نشسته و پول نزول داده و به انجام معامله می‌پرداخته‌اند. این کلمه طی سال‌ها تغییر کرد. بانک‌ها مؤسساتی هستند که از محل سپرده‌های مردم می‌توانند سرمایه‌های لازم را در اختیار صاحبان واحدهای صنعتی، کشاورزی و بازرگانی و اشخاص قرار دهند. تکامل بانکداری به زمانی که نوشتن به وجود آمد برمی‌گردد و اکنون به‌عنوان یک موسسه مالی که به بانکداری و ارائه خدمات فاینانس می‌پردازد، همچنان رو به تکامل هست. در حال حاضر عموماً واژه بانک به موسسه‌ای می‌گویند که مجوز بانکداری داشته باشند. مجوز بانکداری توسط دستگاه‌های نظارت مالی اعطا می‌شود و حق ارائه اغلب خدمات مهم بانکی از قبیل پذیرش سپرده‌ها و دادن وام را می‌دهد. موسسه‌های مالی دیگری هم وجود دارند که تعریف حقوقی بانک را ندارند و در اصطلاح موسسه اعتباری غیر بانکی نامیده می‌شوند. بانک‌ها زیرمجموعه‌ای از صنعت خدمات مالی هستند. به‌طور معمول سود بانک‌ها از طریق کارمزد انجام خدمات مالی و نیز بهره‌ای که از راه سپرده‌های مشتریان به دست می‌آید حاصل می‌شود. در ایران بانک‌ها به‌عنوان یک موسسه‌ی اقتصادی از طریق عقود متفاوت اسلامی با مشتریان مشارکت کرده، سود حاصل می‌کنند «بانکداری اسلامی» (مجتهد و حسن‌زاده، ۱۳۹۰: ۵۶). بنابراین واژه بانک، اصطلاحی قدیمی است که از واژه آلمانی به همین نام به معنای نوعی شرکت، اخذ شده و رواج یافته و شاید هم از کلمه «بانکو» که یک لغت ایتالیایی به معنای نیمکت صرافان است، اشتقاق یافته است (زنگی‌آبادی و حسینی، ۱۳۸۹: ۱۸).

۲-۲- مفاهیم ادغام و انواع آن

مبحث دوم از فصل اول به متغیر دوم پژوهش یعنی بحث «ادغام» می‌پردازد. مفهوم و تعریف این واژه در کنار فرایند ادغام^۳ که در هر کشور به‌تناسب مقررات موجود، با اندک تمایزاتی برقرار می‌شود، آغازگر مبحث فوق است.

۲-۲-۱- تعریف

ادغام در لغت به معنای فراگرفتن یا داخل کردن چیزی در چیز دیگر یا در هم فشردن دو چیز است. در حقوق شرکت‌های تجاری، ادغام در معنای اصطلاحی کنترل دو یا چند شرکت تجاری توسط یک شرکت تجاری دیگر است (رشوند بوکانی، ۱۳۹۰: ۳۲۲ و ۳۲۴). در نظام حقوقی

1- banco

2- bench

۳- Mergers

ایران، در بحث حقوق شرکت‌های تجاری، ادغام عبارت است از اقدامی که بر اساس آن چند شرکت، ضمن محو شخصیت حقوقی خود، شخصیت حقوقی واحد و جدیدی تشکیل می‌دهند و در شخصیت حقوقی دیگری جذب می‌شوند. در تعریف دیگر، ادغام یعنی ترکیب دو شرکت به طوری که تنها یک شرکت باقی بماند و شرکت ادغام‌شده از موجودیت خارج می‌گردد. در عمل ادغام، شرکت حاصله، دارایی‌ها و دیون شرکت ادغام‌شده را کسب می‌کند (جرجیا، ۲۰۰۳: ۲).

۲-۲-۲- فرآیند ادغام

فرآیند ادغام نه تنها یک تصمیم اقتصادی بلکه می‌تواند به‌عنوان فرآیندی اجتماعی نیز به شمار رود. مطالعه فرآیند ادغام از این جهت حائز اهمیت است که می‌توان به علل شکست ادغام‌ها و عدم تحقق اهداف ادغام پی برد و همچنین می‌توان از شکست‌های آتی در مراحل ادغام جلوگیری کرد. محققان ادغام، آن را به‌عنوان یک فرآیند یکپارچه و واحد توصیف می‌کنند. مدیران روند ادغام را اداره می‌کنند تا شرکت‌های ادغام‌شده با فرهنگ همگانی هماهنگ شوند. نمی‌توان برای فرآیند ادغام یک‌زمان مشخص در نظر گرفت. بسیاری از محققین معتقدند که این روند، دائمی و بدون وقفه است. چراکه صرف پرداخت دیون مؤجل نمی‌تواند به فرآیند ادغام پایان دهد. چه‌بسا بسیاری از نتایج ادغام تا سال‌ها به طول انجامد و بر سازمان تأثیر می‌گذارد. لیکن ابتدای این فرآیند مشخص است و آن با اولین تماس بین دو مؤسسه محقق می‌شود. مارکس در سال ۱۹۸۲ سه مرحله مختلف را در فرآیند ادغام تشخیص می‌دهد: پیش ترکیب، ترکیب قانونی و پساترکیب. رویکرد فازی نیز این روند را در چهار مرحله ترسیم می‌کند: مرحله برنامه‌ریزی، مرحله تفکر، خود ادغام و درنهایت مرحله ارزیابی. (مارکس، ۱۹۸۲: ۴۴-۳۸؛ ریسبرگ، ۲۰۰۳: ۳).

۲-۳- مفهوم مسئولیت

مسئولیت در لغت، به معنی پرسش، مورد سؤال واقع شدن و به مفهوم تفکیک وظیفه آمده است (عمید، ۱۳۷۵: ۹۵). مسئولیت و مسئول مشتق از واژه سأل و سؤال می‌باشد؛ یعنی درخواست کردن، چیزی را خواستن و سؤال کردن یعنی پرسش و طرف خطاب قرار دادن در مورد چیزی می‌باشد. برای این‌که شخص مسئولیت یافته و از او انتظار انجام دادن آن را داشته باشیم باید بتواند آن را انجام دهد و مسئولیت به معنی پاسخگو بودن در قبال کاری یا چیزی و موظف بودن به انجام دادن کاری می‌باشد؛ و تعهد قهری یا اختیاری شخص در مقابل دیگری است «مسئولیت حالتی است که شخص به دلیل تعهدی مورد بازخواست قرار می‌گیرد که باید توانایی درک آن را داشته باشد» (معین، ۱۳۵۰: ۴۰۷۷). در معنای حقوقی و مدنی مسئولیت عبارت است از تکلیف قانونی شخص در عدم نمودن ضرر به دیگری به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم.

۲-۴- مفهوم مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی عبارت است از تعهد و الزامی که شخص به جبران زیان وارد شده به دیگری دارد، اعم از این‌که زیان مذکور در اثر عمل شخص مسئول یا عمل اشخاص وابسته به او و یا ناشی از اشیاء و اموال تحت مالکیت یا تصرف او باشد. در هر موردی که شخص موظف به جبران خسارت دیگری باشد، در برابر او مسئولیت مدنی دارد یا ضامن است (شهیدی، ۱۳۷۹: ۳۵). همین‌که خسارتی به شخص وارد شود و این خسارت نه‌تنها توسط متضرر بلکه توسط اجتماع، ناروا تشخیص داده شود، یک واکنش اجتماعی را در پی خواهد داشت که به دنبال آن مسبب ضرر، وادار به جبران خسارت می‌گردد و مسئولیت مدنی نیز، همان الزام و تعهد قانونی شخص به جبران ضرر ناشی از فعل زیانبارش به دیگری می‌باشد (تقی زاده، ۱۳۹۲: ۷۵).

۳- مبنای توجیهی ادغام مؤسسات مالی و اعتباری و بانک‌ها

در این قسمت از مقاله به بررسی مبنای توجیهی ادغام پرداخته می‌شود. بدین‌صورت موضوع را در طی دو مبحث بررسی می‌شود؛ در مبحث اول به بررسی کارکردهای مؤسسات مالی و بانک خواهیم می‌پردازد و به گفتار اصلی و مرتبط با بحران بانکی پرداخته می‌شود؛ و در مبحث دوم نیز ورشکستگی بانک‌ها را مدنظر قرار می‌گیرد و به مفاهیم توقف و ورشکستگی بانک‌ها از دیدگاه‌های مختلف پرداخته می‌شود. مؤسسات اعتباری غیر بانکی به‌عنوان مکمل بانک‌ها در پویایی بازار مالی نقش مؤثری دارند. موسسه اعتباری موسسه‌ای می‌باشد که از طریق جذب سپرده‌های مجاز بانکی (به‌استثنا سپرده قرض‌الحسنه جاری)، اخذ تسهیلات و استفاده از سایر ابزارهای مالی به تجهیز منابع مبادرت نموده و این منابع را به اعطای تسهیلات اعتباری اختصاص داده و یا به هر نحو دیگری به تشخیص بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، واسطه بین عرضه‌کنندگان و متقاضیان منابع مالی باشد (مسعودی، ۱۳۹۳: ۳۲). بیشتر مؤسسات اعتباری برخلاف بانک‌های خصوصی و دولتی، پیش از قانون تنظیم بازار غیر متشکل پولی مصوب سال ۱۳۸۳ و با اخذ مجوز از سایر نهادها مانند وزارت تعاون، کشور، نیروی انتظامی و ... ایجاد شده‌اند. در حال حاضر اشتغال

به عملیات بانکی توسط اشخاص حقیقی و یا حقوقی تحت هر عنوان و تأسیس و ثبت هرگونه تشکل برای انجام عملیات بانکی، بدون دریافت مجوز از بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران ممنوع می‌باشد. بانک نیز نهادی اقتصادی می‌باشد که وظیفه‌هایی چون تجهیز و توزیع اعتبارات، عملیات اعتباری، عملیات مالی، خرید و فروش ارز، نقل و انتقال وجوه، وصول مطالبات اسنادی و سود سهام مشتریان، پرداخت بدهی مشتریان، قبول امانات، نگهداری سهام و اوراق بهادار و اشیای قیمتی مشتریان، انجام وظیفه قیومیت و وصایت برای مشتریان، انجام وکالت خرید یا فروش را بر عهده‌دارند (عرفانی و جعفری، ۱۳۹۴: ۴). ساختار نظام بانکی در اقتصاد ایران طی چهار دهه اخیر دارای نوسانات زیادی بوده است. شبکه بانکی در قبل از انقلاب، دارای ساختار مدیریتی دولتی و خصوصی بود و پس از انقلاب، تمام بانک‌های کشور ملی شدند و در مالکیت دولت درآمدند، در سال‌های اخیر دوباره مدیریت بانک‌های کشور به صورت دولتی و خصوصی درآمده است. بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری در زمره سازمان‌هایی می‌باشند که به سبب پیچیدگی فعالیت‌ها و نقش بسیار مهمی که در صحنه اقتصاد کشورها دارند، همواره در معرض تهدیدات مختلف قرار داشته و لذا می‌بایست در هر مقطع مجموعه‌ای از طرح‌ها و برنامه‌های عملی برای مواجهه با تحولات احتمالی آینده در داخل این سازمان‌ها تنظیم شود؛ بنابراین به خاطر اهمیت و جایگاه بسیار مهم بانک‌ها و مؤسسات مالی اعتباری، به تبیین جایگاه و کارکردهای هریک در گفتاری جداگانه می‌پردازیم.

۳-۱- جایگاه مؤسسات مالی و اعتباری

. مؤسسه مالی بنگاه تجاری است که دارایی‌های اصلی آن، دارایی‌های مالی یا تعهداتی نظیر اوراق سهام، اوراق قرضه و وام‌ها می‌باشد. به‌طور کلی مؤسسات چهار وظیفه اصلی را در اقتصاد کشور بر عهده‌دارند: (مسعودی، ۱۳۹۳: ۳۴).

۱. فراهم‌سازی سیستم پرداخت‌ها در اقتصاد

۲. تجهیز منابع مالی در قالب جذب سپرده‌ها، انتشار اوراق مالی و سایر انواع بدهی

۳. تخصیص منابع در قالب انواع دارایی‌های اعتباری

۴. مدیریت انواع ریسک‌ها از طریق ساختن پرتفویی از انواع دارایی و بدهی و مدیریت ریسک‌های مرتبط با آن. (عرفانی و جعفری، ۱۳۹۴: ۵).

۳-۲- جایگاه بانک‌ها

بانک نهادی اقتصادی است که وظیفه‌هایی چون تجهیز و توزیع اعتبارات، عملیات اعتباری، عملیات مالی، خرید و فروش ارز، نقل و انتقال وجوه، وصول مطالبات اسنادی و سود سهام مشتریان، پرداخت بدهی مشتریان، قبول امانات، نگهداری سهام و اوراق بهادار و اشیای قیمتی مشتریان، انجام وظیفه قیومیت و وصایت برای مشتریان، انجام وکالت خرید یا فروش را بر عهده‌دارند. همچنین بانک موسسه تجاری است که به فعالیت‌های زیر می‌پردازد: تولید پول، پرداخت تسهیلات، تجهیز منابع (سپرده‌گذاری)، تخصیص منابع (اعطای تسهیلات، وام)، واسطه‌گری مالی و پولی (عرفانی و جعفری، ۱۳۹۴: ۶).

بانک‌ها در ایران به دنبال اهداف زیر می‌باشند:

۱- استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به منظور تنظیم‌گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور.

۲- فعالیت در جهت تحقق اهداف و سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی دولت جمهوری اسلامی با ابزارهای پولی و اعتباری.

۳- ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض‌الحسنه از طریق جذب و جلب وجوه آزاد و اندوخته‌ها و پس‌اندازها و سپرده‌ها و بسیج و تجهیز آن‌ها در جهت تأمین شرایط و امکانات کار و سرمایه‌گذاری به منظور اجرای بند ۲ و ۹ اصل چهل و سوم قانون اساسی.

۴- حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه پرداخت‌ها و تسهیل مبادلات بازرگانی.

۵- تسهیل در امور پرداخت‌ها و دریافت‌ها و مبادلات و معاملات و سایر خدماتی که به موجب قانون بر عهده بانک گذاشته می‌شود.

۳-۳- بحران ورشکستگی زمینه‌ی ادغام

در مدیریت بحران، پس از وقوع یک واقعه کلیه امکانات مالی و انسانی در منطقه بسیج شده و پرداخت خسارات و کمک‌رسانی بلاعوض در سرلوحه فعالیت‌ها قرار می‌گیرد. ویژگی مهم مدیریت بحران عدم هرگونه اقدام قبل از وقوع حادثه است و تمامی فعالیت‌ها پس از آن انجام می‌شود که به تدریج پس از مدتی شاهد کاهش فعالیت‌ها بخصوص در امر حمایت‌های مالی و معنوی هستیم با شروع بحران حمایت‌های معنوی و مالی در اوج خود قرار دارد ولی به تدریج در فازهای توانمندسازی و بازسازی شاهد کاهش این کمک‌ها هستیم. در مدیریت ریسک برعکس مدیریت

بحران اقدامات گسترده‌ای قبل از وقوع انجام می‌شود و عملاً غافلگیری به حداقل ممکن می‌رسد. مدیریت ریسک با توجه به تحلیل مرتب داده‌ها روش‌های عکس‌العمل را تعریف، اجرا و کنترل می‌نماید و بدین ترتیب در زمان وقوع حوادث با اتخاذ روش‌های عکس‌العملی خسارات به حداقل ممکن می‌رسد. ابزارهای اصلی این مدیریت استفاده از صنعت بیمه و اجرای روش‌های پهنه‌سازی است و پرداخت خسارت در این روش به‌جز در مواردی خیلی استثنایی جایگاهی ندارد. مسائل اصلی در مدیریت ریسک شامل شناخت علمی پدیده‌ها، استاندارد کردن یافته‌های علمی، دیده‌بانی و نظارت و مراقبت پدیده‌ها و تعیین روش‌های عکس‌العملی و ایجاد بسترهای قانونی برای استفاده از یافته‌های علمی و درنهایت هماهنگی بین سازمان‌ها و ارگان‌های مرتبط است. با توجه به اینکه بحران بانکی به‌طور معمول مربوط به موقعیتی است که در آن، تعدادی از بانک‌ها هم‌زمان تحت فشار قرار گرفته‌اند و ممکن است ناگزیر شوند تعهدات خود را نکول کنند و هم آنکه اقدامات انجام گرفته پس از وقوع حوادث هست، لذا انطباق آن با بحران بانکی شباهت بسیاری دارد.

اهمیت این موضوع باعث ایجاد ادبیات گسترده‌ای در بعد نظری و کاربردی در حوزه سیاست‌گذاری پولی و بانکداری شده است. بحران مالی در سال ۲۰۰۸ میلادی و پیامدهای آن باعث تمرکز شدید به مسائل مرتبط در خصوص این پدیده توسط محققین و تصمیم‌سازان فعال در حوزه پولی و بانکی شده است. در ایران هنگامی یک بانک دچار بحران می‌شود، بانک در آستانه توقف و ورشکستگی قرار می‌گیرد. این باعث تلاطم در نظام بانکی می‌گردد و بیم تسری آن به سایر بانک‌ها و مؤسسات می‌رود.

۳-۴- ورشکستگی بانک‌ها

هدف اصلی و اولیه از چارچوب ورشکستگی فرایندهای بانک، حفاظت از ثبات نظام مالی است. در سیاق ورشکستگی بانک، «عبارت فرآیندهای ورشکستگی» شامل تمامی انواع اقدامات رسمی در خصوص بانکی که از یک آستانه برای آغاز فرایندهای ورشکستگی گذشته است می‌شود، این اقدامات شامل عزل مدیران و یا وضع محدودیت‌ها بر حقوق سهامداران یا تعلیق آن حقوق و در اختیار گرفتن کنترل مستقیم امور بانک توسط مقام ناظر یا شخص دیگری که به‌طور رسمی منصوب شده است می‌شود.

بانک‌ها به دلیل نقش خاصی که در اقتصاد کلان ایفا می‌کنند و نیز به این دلیل که مجموعه منحصربه‌فردی از خدمات را ارائه می‌کنند. توجه مقرراتی شدیدی را به خود معطوف می‌کنند؛ اما به‌رغم این برخورد مقرراتی ویژه، بازم بانک‌ها دچار مشکل می‌شوند. در خصوص ورشکستگی بانک، ماده ۴۱ قانون پولی و بانکی کشور چنین مقرر می‌دارد:

الف- در صورتی که توقف یا ورشکستگی بانکی اعلام شود، دادگاه قبل از هرگونه اتخاذ تصمیم نظر بانک مرکزی ایران را جلب خواهد کرد. بانک مرکزی ایران از تاریخ وصول استعلام دادگاه باید ظرف یک ماه نظر خود را کتباً به دادگاه اعلام دارد. دادگاه با توجه به نظر بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و دلایل موجود در پرونده تصمیم مقتضی اتخاذ خواهد کرد.

ب- تصفیه امور بانک ورشکسته با اداره تصفیه امور ورشکستگی است.

ج- در تمام موارد انحلال و ورشکستگی بانک‌ها، تصفیه امور آن‌ها با نظارت نماینده بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران انجام خواهد گرفت.

د- استرداد سپرده‌های پس‌انداز یا سپرده‌های مشابه تا میزان ۵۰ هزار ریال در درجه اول و سپرده‌های حساب جاری و سپرده‌های ثابت تا همان مبلغ در درجه دوم بر کلیه تعهدات دیگر بانک‌های منحل شده یا ورشکسته و سایر حقوق ممتاز مقدم است.

ه- با انحلال یا ورشکستگی یک بانک نام آن از دفاتر اداره ثبت حذف خواهد شد.

بنابراین باید یادآور شد زمانی که بانک یا موسسه مالی و اعتباری ورشکسته بشود دارای آثار بسیار مخربی است که ممکن است به فروپاشی اقتصادی منجر بشود. بدین معنی که دیگر بانک‌ها می‌توانند به‌طور مستقیم از معاملات و تعاملات بانک‌های دیگر متأثر شوند و امکان سلب اعتماد عمومی از سیستم بانکداری می‌رود که این امر نه‌تنها دامن بانک در دسر افتاده را می‌گیرد بلکه دامن باقی بانک‌ها را هم خواهد گرفت؛ زیرا عنصر اعتماد و اطمینان؛ عنصری مهم و بنیادین در سیستم بانکداری است که نتیجه‌ی سلب آن می‌تواند فاجعه‌بار باشد و منجر به ایجاد صف‌های طولانی سپرده‌گذاران برای دریافت سپرده‌ها گردد. لذا بعضاً بانک مرکزی به‌عنوان نهاد ناظر ورود پیدا می‌کند و گاهی هم خود بانک در شرف ورشکستگی تمایل به ادغام می‌نمایند.

۴- ضرورت، تأثیر و مسئولیت ادغام بر اشخاص ثالث

در این قسمت به بیان ضرورت، تأثیر و مسئولیت ادغام بر اشخاص ثالث در راستای تحلیل ادغام تحمیلی و مدیریت دارایی در بانک‌ها به‌عنوان راه‌حلی برای مهار بحران پرداخته می‌شود و اهداف و تحمیلی بودن ادغام‌ها را متوجه می‌شویم. در مبحث دوم هم به تحلیل ماهیت انتقال دین

پرداخته شده است و از آثار آن بر طلبکاران و بدهکاران گفته می‌شود. بانک‌ها، در جریان فعالیت خود ممکن است با مشکلات مالی روبرو شوند. در برخی موارد، مدیران بانک می‌توانند با تصمیماتی که خودشان می‌گیرند یا با استفاده از دستوراتی که بانک مرکزی به آن‌ها می‌دهد، بانک را به وضعیت ثبات و سودآوری بازگردانند. باین‌حال ممکن است در مواردی، مدیریت بانک، قادر یا مایل به حل مشکلات بانک نباشد و بانک در شرف ورشکستگی قرار بگیرد. در چنین مواردی، لازم است مقامات نظارتی بانکی، به نحو مستقیم‌تری درگیر فعالیت‌های بانک شوند. در این‌گونه موارد، فعالیت‌های مقامات نظارتی بانکی، در سیاق فرایندهای ورشکستگی انجام می‌شود. در سال‌های اخیر به‌کرات دیده شده است که به مؤسسات مالی و اعتباری و بانک‌ها در هنگام ورشکستگی تحمیل می‌شود که با یکدیگر تجمیع بشوند و تنها به‌صورت یک مؤسسه مالی و بانک به فعالیت نوین خود ادامه دهند. مؤسسه‌ای که حداقل سرمایه لازم را تأمین می‌کند و سپرده قانونی نزد بانک مرکزی قرار دهد. سیاست‌های مدیریت بحران سیستمی معمولاً شامل سه فاز (مهار بحران، بازسازی، مدیریت دارایی) می‌باشند. این فازها با یکدیگر مرتبطند و ممکن است در آن واحد نیز اعمال شوند. در این قسمت از پژوهش به بحث ادغام به‌عنوان یکی از گزینه‌های بازسازی پرداخته می‌شود و همچنین به بررسی فاز سوم از این سیاست یعنی مدیریت دارایی (کفالت بانکی) پرداخته می‌شود.

۴-۱- ادغام تحمیلی

ویژگی یک بحران بانکی سیستمی این می‌باشد که متضمن ناآرامی در نظام مالی است تا حدی که منجر به آثار سوء فراگیر در اقتصاد واقعی می‌شود و حداقل دربردارنده برخی از عناصر ذیل می‌باشد:

(۱) مشکلات مالی جدی در بخش وسیعی از نظام بانکی (۲) زبان‌های گسترده در کیفیت دارایی‌های بانک‌ها (۳) از میان رفتن نظم و انضباط اعتباری به نحو گسترده و (۴) خطر سقوط نظام پرداخت و تسویه. مقامات بانکی باید به‌سرعت و در اکثر موارد، با اطلاعات محدودی که در اختیار دارند، ریسک‌های سیستمی را مشخص نمایند. اولویت اول مقامات نظارتی این می‌باشد که یک استراتژی جامع برای بازسازی طراحی کنند که در ابتدای کار، مانع گسترش بحران شود و اعتماد طلبکاران بانک‌ها را که مخدوش شده هست، بازگرداند و حالت ثبات را ایجاد کند. بانک‌های مرکزی هنگامی که بانک‌ها در اقتصادی به‌شدت مضطرب فعالیت می‌کنند، طیف گسترده‌ای از سیاست‌ها و نظارت‌ها را اعمال می‌کنند. باین‌حال برخی کشورها هنگامی که گزینه‌های سیاستی برای تعدیل‌های اقتصاد کلان و مداخله نظارتی، نمی‌توانند موجب جلوگیری از هجوم به بانک‌ها شوند، مقام‌های نظارتی به‌سوی راهکارهای دیگری از جمله ادغام روی می‌آورند.

۴-۲- آثار مثبت و منفی ادغام

آثار مثبت و منفی بر ادغام مترتب است. مزایای ادغام بیشتر برای شرکت‌هایی است که ادغام می‌شوند و از توقف آن‌ها جلوگیری می‌گردد البته مزیت افزایش سرمایه برای شرکت پذیرنده ادغام نیز دور از ذهن نیست. در کنار این مزایا، معایبی نیز همچون بسیاری از عملکردهای حقوقی بر ادغام پیش‌بینی می‌شود؛ مانند از بین رفتن حقوق اشخاص ثالث یا حتی سهامداران شرکت ادغام شونده و ... از این جمله است که در ادامه به‌تفصیل بررسی می‌گردد.

۴-۲-۱- آثار مثبت ادغام

یکی از روش‌های توسعه، گسترش دامنه نفوذ و ایجاد توان انجام عملیات بزرگ در صحنه بین‌الملل برای مؤسسات اقتصادی و بانک‌ها، ادغام می‌باشد. ادغام در صورتی که صحیح انجام شود، می‌تواند نتایج مالی و غیرمالی قابل‌توجهی به همراه داشته باشد. معمولاً ادغام‌ها هنگامی اعمال می‌شوند که بانک‌ها در تأمین هزینه‌های خود با مشکل مواجه باشند، یا این‌که آن‌ها در اندازه‌ای عمل کنند که از صرفه مقیاس برخوردار نباشند و یا از توانایی‌های مدیریت کمتری بهره‌مند هستند. در چنین وضعیتی بانک‌ها و مؤسسات اقتصادی تصمیم به ادغام‌هایی می‌گیرند که بتوانند این نواقص را برای آن‌ها پوشش دهند. از این‌رو در سراسر جهان ادغام‌های بانکی برای برخورداری از مزایای صرفه‌های مقیاس و توان بالای مدیریت و باهدف نجات بانک‌ها از ورشکستگی انجام شده است. از مزایای ادغام می‌توان موارد ذیل را برشمرد:

- ایجاد هم‌افزایی: هدف اولیه اکثر ادغام‌ها، افزایش ارزش واحد تجاری حاصل از ترکیب است. مؤسسات اقتصادی الف و ب باهم ادغام و مؤسسه ج را تشکیل می‌دهند و ارزش مؤسسه حاصله از مؤسسات اولیه به‌طور جداگانه بیشتر باشد. در این صورت هم‌افزایی وجود دارد. چنین ادغامی برای سهامداران این مؤسسات نیز دارای منفعت است. هم‌افزایی می‌تواند در چهار صورت حاصل شود: صرفه‌جویی عملیاتی، صرفه‌جویی مالی، کار آیی تفاضلی و افزایش قدرت تجاری بانک.

- خرید دارایی‌ها کمتر از ارزش جایگزینی آن‌ها: گاهی اوقات به دلیل این که بهای جایگزینی دارایی‌های یک مؤسسه اقتصادی یا بانک بیشتر از ارزش بازار آن باشد، مورد خریداری یا اکتساب قرار می‌گیرد.

- افزایش سرمایه بانک: یکی از راه‌های افزایش سرمایه بانک‌ها ادغام و در نتیجه جمع شدن سرمایه و حقوق صاحبان سهام مؤسسه و بانک جدید است که به این طریق می‌تواند در حوزه‌های اعتباری و تجاری کلانتری مشارکت نمایند.

- انگیزه‌های شخصی مدیران: بدون شک بعضی از تصمیمات تجاری و نه تجزیه و تحلیل‌های اقتصادی، بر اساس انگیزه‌های شخصی یا تجاری مدیران است. بسیاری از مردم از جمله رهبران تجاری دوستدار قدرت یا اقتدار مدیریت هستند و قدرت بیشتر، با اداره مؤسسات بزرگ همراه است، نه یک بنگاه کوچک. البته این که مدیران به افزایش اندازه مؤسسه یا ارتقاء زمینه فعالیت با رشد مؤسسه از طریق ادغام علاقه دارند، هیچ اشکالی وجود ندارد. با این شرط که ادغام از دیدگاه سهامداران هم صرفه اقتصادی داشته باشد. از مزایا و اثرات مثبت ادغام می‌توان به بهبود سلامت مالی، ارائه خدمات بهتر به مشتری، بهبود فرهنگ‌سازمانی، بهبود عملیات تجاری، دانش‌افزایی، افزایش سرمایه، تسهیل حضور و نقش‌آفرینی در عرصه فعالیت‌های داخلی و بین‌الملل و خروج از بحران‌های مالی است.

۴-۲-۲- آثار منفی ادغام

ادغام مؤسسات اقتصادی و بانک‌ها ممکن است به‌رغم فرصت‌هایی که برای شرکت‌ها فراهم می‌آورد، همواره تهدیداتی نیز برای شرکت‌ها به همراه آورد: مقاومت در برابر ادغام از سوی کارکنان، وجود تضادهایی در سبک مدیریت، عدم تطابق با فرهنگ‌های سازمانی، مشکلات در ترکیب و یکپارچه‌سازی فرآیند عملیات مؤسسات مختلف، برآورد نادرست بازدهی ادغام و عدم برآورد صحیح از ریسک‌های حاصل از ادغام، تغییرات ناگهانی و پیش‌بینی‌نشده در شرایط بازار، خروج کارکنان کلیدی از مؤسسات و بانک‌ها، از دست دادن مشتریان و سهامداران قبلی و در نهایت ناسازگاری تکنولوژیکی بانک‌ها و مؤسسات اقتصادی مخصوصاً تفاوت در شعبه مرکزی. ادغام می‌تواند این پیامد را به دنبال داشته باشد که اعتماد تأمین‌کنندگان آن‌ها از بین رفته و حمایت مادی و معنوی خود را از مؤسسه یا بانک جدید بردارند. در مورد بانک‌ها بدو لازم است موافقت اصولی بانک مرکزی در مورد ادغام اخذ شده و سپس موضوع در مجامع عمومی بانک‌های ادغامی مورد موافقت قرار گیرد تا موجب سلب اعتماد بیشتر آن‌ها نگردد. همواره باید توجه داشت که ادغام می‌تواند موجب از بین رفتن اعتماد مشتریان نیز گردد و این ابهام را ایجاد کند که چه نقیصه‌ای وجود داشته که سبب ادغام شده است. از بین رفتن اعتماد در بازارهای رقابتی می‌تواند تهدیدی جدی علیه فعالان در این بازارها باشد؛ بنابراین باید کوشید تا قبل از ادغام اطلاعات لازم و مستمر در اختیار مشتریان قرار گیرد. همواره مدیران بانک‌ها طی برنامه‌های استراتژیک، ریسک‌های غیر سیستماتیک را مورد بررسی قرار می‌دهند، اما آنچه حائز اهمیت است مدیریت ریسک‌های سیستماتیک است. عدم توجه به این ریسک و شرایط کلان اقتصاد داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی می‌تواند نتایجی برخلاف انتظار از ادغام را ایجاد کند (گروه مطالعات و پژوهش، همان: ۷-۸).

۴-۳- آثار ادغام بر اشخاص ثالث^۱

در مواردی که یک بانک ورشکسته می‌شود نحوه برخورد با سپرده‌گذاران موضوعات متفاوتی را مطرح می‌کند که برخی از آن‌ها حقوقی و برخی دیگر اقتصادی، اجتماعی و حتی سیاسی هستند. ناتوانی یک بانک از انجام تعهداتش موضوعاتی را مطرح می‌کند که بسیار فراتر از سهامداران و مشتریان آن است. به‌عنوان مثال ممکن است سایر بانک‌ها تحت تأثیر این وضعیت قرار گیرند و به این ترتیب یک بحران سیستمی به وجود آید. نظام پرداخت‌های یک کشور ممکن است دچار اختلال شود و این امر ممکن است آثار گسترده اقتصادی داشته باشد. هنگامی که بانک ورشکسته در بیش از یک کشور اشتغال به فعالیت داشته باشد، مسئله از این هم پیچیده‌تر می‌شود. در اکثر کشورها ورشکستگی یک بانک، حداقل تا حدودی متفاوت از ورشکستگی سایر مؤسسات تجاری تلقی شده است. اگر تلاش‌ها برای بازسازی بانک به نتیجه نرسد، بانک یا آنچه از آن باقی مانده است باید تصفیه شود. هدف اصلی در فرآیند تصفیه این است که دارایی‌های بانک حفظ شوند و ارزش آن‌ها به حداکثر برسد تا طلبکاران بانک (که شامل سپرده‌گذاران هم می‌شود) تا حد ممکن، میزان بیشتری از طلب خود را دریافت کنند. هنگامی که یک بانک تصفیه می‌شود، احتمال اندکی وجود دارد که تمامی طلبکاران، تمامی مطالباتی که از بانک دارند را دریافت کنند. در حقیقت دارایی اندکی برای تقسیم باقی می‌ماند و طلبکارانی که مطالباتشان را با وثیقه تضمین نکرده‌اند، باید انتظار دریافت مبلغی اندک یا حتی عدم دریافت هیچ مبلغی را داشته باشند. در اینجا می‌توان با برخی و نه تمام طلبکاران بانک‌ها برخوردی ویژه و خاص داشت. بزرگ‌ترین اشکال و مهم‌ترین چالشی که در موضوع ادغام

^۱ - منظور طلبکاران و بدهکاران می‌باشد.

بانکها مطرح می‌شود تعارض ادغام با حقوق طلبکاران بانکها، به‌ویژه حقوق طلبکاران بانکها ادغام شونده است چرا که غالباً ادغامها بدون رضایت طلبکاران صورت می‌گیرد.

۴-۳-۱- آثار ادغام تحمیلی بر بستانکاران

برای درک بهتر این موضوع باید قائل به تفکیک شد. ابتدا تأثیر ادغام تحمیلی بر بستانکاران بانک پذیرنده ادغام و سپس آثار ادغام تحمیلی بر بستانکاران بانک ادغام شونده بررسی می‌شود. از آنجایی که ادغام تأثیری در وضعیت حقوقی طلبکاران بانک پذیرنده ادغام ندارد، آثار ادغام تحمیلی را بر طلبکاران بانک ادغام شونده مورد بررسی قرار می‌دهیم. در جایی که مشخص می‌شود که یک بانک ورشکسته شده است لازم است که مقامات نظارتی به سرعت وارد عمل شوند. برای انجام چنین کاری لازم است بلافاصله یک نفر به‌عنوان حافظ اموال بانک منصوب شود. این حافظ اموال تنها برای یک دوره نسبتاً کوتاه منصوب می‌شود و عمده‌ترین وظیفه‌اش هم حمایت از اموال بانک است. مدت کوتاهی پس از شروع فرایند تصفیه، اداره تصفیه باید طلبکاران را دعوت نماید تا مطالبات خود را علیه بانک ثبت نمایند. بدین منظور، باید یک آگهی منتشر شود و انتشار آن به‌گونه‌ای باشد که به اطلاع بیشترین افرادی که ممکن است با بانک رابطه داشته باشند برسد. هدف از قرار دادن مهلت این است که به اداره تصفیه امکان داده شود که میزان کامل تعهدات بانک در مقابل سایر اشخاص را معین کند، حساب‌های بانک را نهایی نماید و محاسبه کند که چه میزانی از هر ادعا قابل پرداخت است. البته بخش مهمی از مطالبات، از دفاتر خود بانک، قابل استخراج است. اداره تصفیه هم میزان و هم اعتبار هر ادعای طلبی را مشخص نماید. طول دوره‌ای که طی آن، مطالبات می‌توانند مطرح شود، دو ماه است. هنگامی که مطالبات، تأیید شدند، اداره تصفیه باید مطالبات طلبکاران و از آن جمله سپرده‌گذاران بانک را بپردازد و برای این کار، باید عواید حاصل از دریافت مطالبات را به نسبت مطالبات طلبکاران و تقدم و تأخری که هر یک از مطالبات بر دیگری دارد، پرداخت نماید. شایان ذکر است در مبحث ما که ادغام صورت می‌گیرد، بانک پذیرنده ادغام به قائم‌مقامی از بانک ادغام شونده مطالبات طلبکاران و سپرده‌گذاران را می‌پردازد. لازم به یادآوری است که با فرض اینکه ماهیت انتقال دیون، قائم‌مقامی قانونی، آن هم از نوع عام آن باشد دیگر نیاز به رضایت طلبکاران در مورد ادغام بانک ادغام شونده نخواهد بود. با توجه به این مطلب که ادغام بانکها غالباً، سبب تقویت مدیریت شرکت، افزایش کمی و کیفی محصولات، کاهش هزینه‌های تولید، افزایش کارایی و بهره‌وری، افزایش ارزش سهام، بقای شرکت و جلوگیری از ورشکستگی آن، کسب دانش فنی بانک رقیب، کاهش دست واسطه‌ها و دلان، استفاده از امکانات و فناوری سایر شرکتها، بازاریابی و صرفه‌جویی در زمان، وجود مزایای مالیاتی، حذف مشاغل اضافی و موازی و ... می‌شود (بوکانی، منبع پیشین) و از طرف دیگر، ارزش هر طلب، وابسته به دارایی و اعتبار مالی مدیون است می‌توان چنین نتیجه گرفت که ادغام بانکها، در اکثر قریب به اتفاق موارد، باعث افزایش سرمایه و اعتبار مالی بانکها است لذا با ادغام بانکها، نه تنها هیچ خللی به حقوق طلبکاران بانک پذیرنده ادغام وارد نمی‌شود بلکه یک پشتوانه محکمی برای طلب آن‌ها خواهد بود. باوجود مطالب فوق به نظر می‌رسد که در عمل، همواره وضع چنین نیست و پیشنهاد می‌شود که باید برای طلبکاران بانک پذیرنده ادغام نیز حق اعتراضی قائل شد. در خصوص طلبکاران بانک ادغام شونده باید گفت که می‌توانند طلبکاران با وثیقه یا طلبکاران بی وثیقه یا طلبکاران ممتاز باشند.

به‌هرحال به نظر می‌رسد که به‌طور کلی، اعطای حق اعتراض به طلبکاران یا افراد ذینفع در امر ادغام، در کنار مقررات مبتنی بر قائم‌مقامی عام بانک پذیرنده ادغام، باعث می‌شود بین حقوق متعارض و اصول حاکم بر مقررات تجاری جمع شود.

۴-۳-۲- آثار ادغام تحمیلی بر بدهکاران

سؤالی که ذیل این عنوان مطرح می‌شود آن است که آیا رضایت بدهکاران برای انتقال طلب از بانک ادغام شونده به بانک پذیرنده ادغام، ضروری است؟ در انتقال طلب، انتقال گیرنده، از هر حیث جانشین انتقال‌دهنده می‌شود و از همان مزایا برخوردار است. پس مالک جدید طلب، مانند دست پیشین خود، می‌تواند آن را با همان شرایط از مدیون مطالبه کند؛ در اجرای حق از تضمین‌های طلب سود برد و در برابر دیگران به آن استناد نماید. در برابر، او نمی‌تواند بیش از آنچه انتقال گرفته است ادعا کند یا دفاعی را که مدیون می‌توانست در برابر انتقال‌دهنده بکند متوجه خود نداند. با توجه به آنکه قرارداد انتقال طلب، میان طلبکار و انتقال گیرنده واقع می‌شود و مدیون در انعقاد آن نقشی ندارد. با ادغام بانکها و مؤسسات مالی و اعتباری حقوق، تعهدات، دیون و مطالبات بانک ادغام شونده نیز به بانک پذیرنده ادغام انتقال می‌یابد که از جمله این‌ها، طلبه‌ای بانک ادغام شونده از اشخاص حقیقی و حقوقی مرتبط است. به‌عبارت‌دیگر، رابطه حقوقی و قانونی بین بدهکار و بانک پذیرنده ادغام برقرار می‌شود و بدهکاران با بانک پذیرنده ادغام روبرو می‌شوند و آن‌ها ملزم به پرداخت دیون خود با بقای اصل بدهی به همراه تمامی صفات، ممیزات، وثایق و توابع آن به بانک پذیرنده ادغام می‌باشند. به‌گونه‌ای که بانک پذیرنده ادغام قائم‌مقام بانک ادغام شونده می‌گردد؛

بنابراین باید گفت که کلیه حقوق و تعهدات موسسه یا بانک ادغام شونده با تمامی اوصاف، ویژگی‌ها و تضمینات خویش به بانک پذیرنده ادغام انتقال می‌یابد. در ارتباط با اثر ادغام تحمیلی بر بدهکاران بانک پذیرنده ادغام (اعم از اشخاص حقیقی و حقوقی) بسیار ساده‌تر از مورد قبل است چراکه در این مورد، نه طلبکار تغییر کرده است نه بدهکار و نه حتی دین بین آن‌ها. لذا چون هیچ تغییری در روابط دو طرف دین یا خود دین ایجاد نشده است باید گفت که ادغام بانک‌ها، هیچ تأثیری بر روابط حقوقی بدهکاران با بانک پذیرنده ادغام ندارد. پس ادغام تحمیلی، بر تعهدات بدهکاران شرکت پذیرنده ادغام نیز هیچ تأثیری ندارد زیرا با چنین عقدی نه طرفین دین (طلبکار و بدهکار) و نه خود دین، هیچ تغییری نمی‌کند.

۶- مسؤلیت ادغام

قانون گذار ایرانی در ماده ۶۱ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴، در دوازده مورد ضمانت اجرایی در خصوص رویه‌های ضد رقابتی پیش‌بینی نموده: «... که برخی از آن‌ها ضمانت اجرای مشترک ادغام‌ها و دیگر توافقات و رویه‌های ضد رقابتی و برخی دیگر، ضمانت اجرای اختصاصی ادغام‌های ضد رقابتی را در خود دارد...». آنچه از محتوای موارد مقرر در ماده ۶۱ مرقوم به دست می‌آید آن است که ضمانت اجرای تعیین شده دربرگیرنده ضمانت اجرای مدنی و کیفری است. علاوه بر موارد مصرح در ماده ۶۱، باید مسؤلیت مدنی ناقضان مقررات رقابتی را نیز بر ضمانت اجرای مقرر و در چارچوب ضمانت اجرای مدنی افزود (پاسبان و غلامی، ۱۳۹۶:۴۲).

همان‌طور که آمد، ضمانت اجرای اختصاصی ادغام‌های ضد رقابتی که در بند ۷ ماده ۶۱ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ تصریح شده‌اند، عبارت‌اند از: تعلیق، ابطال و تجزیه. این دسته از ضمانت اجراها صرفاً ناظر بر ادغام‌های ضد رقابتی بوده و قابل تسری به سایر رویه‌های ضد رقابتی نیستند.

۷- مراجع رسیدگی

شمول هر یک از مسؤلیت‌های مبحث قبل نیازمند رسیدگی قضایی و غیر قضایی در مراجع ذی‌ربط است. مراجع اختصاصی نیز برای رسیدگی به تخلفات شرکت‌ها و وابستگان آن‌ها در نظر گرفته شده است از جمله می‌توان به شورای رقابت اشاره کرد. مراجع عام که به دادگاه‌های عمومی حقوقی و کیفری اطلاق می‌شود که به جرائم عمومی این شرکت‌ها رسیدگی می‌کنند. مراجع عمومی غیر قضایی نیز می‌توانند حسب مورد به تخلفات شرکت‌های ادغام شونده بپردازند. سازمان تعزیرات حکومتی از آن دسته است. در ادامه به حیطة وظایف و کارکرد هر یک از مراجع فوق می‌پردازیم.

۷-۱- مراجع اختصاصی (شورای رقابت)

شورای رقابت یک‌نهاد مستقل با کارکرد مشابه مراجع قضایی و البته فراتر از آن است. علاوه بر این که می‌تواند به رویه‌های ضد رقابتی رسیدگی کند می‌تواند مصادیق آن را نیز تعیین کند. تعیین مصداق این نهاد را از یک مرجع رسیدگی عادی فراتر برده و حیطة اختیارات آن را گسترده می‌نماید؛ یعنی نهاد نظارتی، دادرسی و قانون‌گذاری در یک‌نهاد جمع می‌شود. بررسی و جمع این تقابل در ادامه جالب‌توجه خواهد بود.

۷-۲- مراجع عام

صلاحیت رسیدگی مراجع عام تنها به تخلفات حقوقی و کیفری روتین قانون مجازات اسلامی و قانون مدنی اختصاص ندارد. بلکه رسیدگی گسترده و صلاحیت وسیع این نهاد اجازه رسیدگی به انواع تخلفاتی که در مقررات خاص مرجع رسیدگی اختصاصی بد آن‌ها تعیین نشده باشد را داراست. مراجع قضایی و سازمان تعزیرات حکومتی از آن دسته‌اند.

دادگاه‌های عمومی با داشتن صلاحیت عام در رسیدگی به دعاوی و شکایات نقش اساسی در اعمال ضمانت اجرای محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های حاکم بر بازار از یک‌سو و نظارت بر برخی تصمیمات نهادهای دولتی از سوی دیگر دارند.

تخلفاتی که مشمول صلاحیت دادگاه‌های عمومی قرار می‌گیرند، هم شامل تخلفات نهادها و مأموران دولتی از اجرای خصوصی‌سازی را شامل می‌شود و هم تخلفات متصدیان انحصارگری از تنظیم‌های مصوب را و همچنین دربرگیرنده مجازات رفتارهای ضد رقابتی در بخش خصوصی است.

۸- نتیجه‌گیری

بانک‌ها و مؤسسات اقتصادی از جمله نهادهایی هستند که مورد حمایت قانونی و سیاستی دولت‌ها علی‌الخصوص در راستای پیشگیری از ورشکستگی قرار می‌گیرند. با توجه به اینکه بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری نقش مؤثری در اقتصاد دارند، وقتی که بانک‌ها دچار مشکل و بحران می‌شوند،

خطر سرعت و تسری این بحران به سایر بانکها و بنگاههای اقتصادی دیگر نیز می‌رود. در مواقع مشکل و بحران، بانک مرکزی به‌عنوان تنظیم‌گر نهاد پولی کشور وارد عمل می‌شود و راه‌حلهایی از جمله ادغام را به چنین مؤسسات مالی و اعتباری پیشنهاد می‌کند و یا اینکه خود مؤسسات مالی و اعتباری با بانکها تمایل به ادغامی دارند که خواسته اصلی آنها نیست، اما تحت شرایط زمانی و مکانی موجود گریزی جز ادغام ندارند؛ بنابراین عوامل متعددی باعث تضعیف سیستم بانکی و درنهایت ورشکستگی بانکها می‌شود که می‌توان به عواملی همچون وضعیت رکود اقتصادی و تورم، تحریم‌های اقتصادی، فقدان حمایت لازم از تولید، بنگاههای تولیدی و اقتصاد مقاومتی، بدهکاران بانکی، دیدگاه ربوی بودن فعالیت بانکها و همچنین فقدان سیاست‌گذاری هماهنگ میان مسئولان اقتصادی کشور، اشاره کرد.

ادغام، یکی از طرق پیشگیری از ورشکستگی شرکت‌های تجاری خصوصاً بانک‌هاست. ادغام باید به‌صورت قانونی و با مدیریت صحیح صورت پذیرد تا تأثیر مثبت ایجاد کند. در حال حاضر چهل‌و‌دو موسسه اعتباری در قالب بانک، سایر نهادهای پولی و اعتباری با شخصیت حقوقی مستقل در بازار پول کشور فعالیت می‌کنند. این اشخاص نزدیک به چهل‌و‌دو هزار شعبه در سراسر کشور دارند. بانک مرکزی از توان نظارت مؤثر بر این مؤسسات برخوردار نیست. بدهکاران کلان بانکی و بنگاه‌داری بانکها به دلیل عدم نظارت مؤثر بانک مرکزی بر بازار پول پدید آمده‌اند. ادغام مؤسسات مالی و اعتباری و کاستن از تعداد آنها کیفیت و اثرگذاری نظارت بانک مرکزی بر این مؤسسات را افزایش می‌دهد و به‌تبع آن ثبات و شفافیت بر بازار پول حاکم می‌شود. آنچه انگیزه ادغام در مؤسسات را فراهم می‌کند، سرمایه‌گذاری بیشتر، نوآوری فنی، تجدید سازمان اقتصادی و درنهایت تقویت نیروی انسانی است. تعاملات تقویت‌کننده چون ادغام، می‌تواند به رشد همه‌جانبه مؤسسات اقتصادی و بانکها کمک کند. در این رابطه ادغامی مجاز است که قانون‌گذار آن را مجاز شمرده باشد.

با تفسیر مواد اختصاصی سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی می‌تواند مرز بین ادغام‌های مجاز و غیرمجاز را تشخیص داد. ادغام‌هایی در این قانون مجاز هستند که در صورت عدم ادغام، ناگزیر از توقف فعالیت باشند. این ادغام در هر صورت بدون هیچ قید و شرطی مجاز خواهد بود. ادغام مخل رقابت نیز ادغامی است که به‌موجب قانون فوق ممنوع شده باشد. توسل به شیوه‌های تجاری غیرمنصفانه، افزایش نامتعارف قیمت خدمات در نتیجه ادغام، ایجاد تمرکز شدید در بازار و ایجاد یک بنگاه یا شرکت کنترل‌کننده در بازار از مصادیق عینی ایجاد اخلال در رقابت هستند. با توجه به این‌که ادغام‌های ممنوع پس از ادغام‌های مجاز و استثنائات آن در قانون آمده‌اند، به نظر می‌رسد ادغام‌های ممنوع و مخل رقابت استثناء پذیر نباشند؛ بنابراین به نظر می‌رسد از نظر مقررات تجاری، تفاوتی بین ادغام بانکها و مؤسسات مالی با سایر بنگاههای اقتصادی وجود ندارد؛ لیکن از نظر قواعد رقابتی به دلیل آثار مالی خطیر، این ادغام‌ها بایستی با شرایط خاصی مثل موافقت بانک مرکزی صورت گیرد. در مورد ویژگی اقتصادی نیز به نظر می‌رسد با توجه به این‌که مشتریان بانکها نسبت به شرکت‌های تجاری بسیار زیاد بوده و سپرده‌های مردمی از خرد تا کلان در بانکها نگهداری می‌گردد که سوءاستفاده از آنها سلب اعتماد مردمی و به دنبال آن روند اقتصادی دولت را نیز رقم می‌زند و منجر به سلب ثبات و نظم جامعه می‌گردد باید ادغام این مجموعه‌ها با دقت و نظارت بیشتری صورت گیرد.

قانون‌گذار ایران پس از طرح ادغام‌های مخل رقابت، برای رقابت سالم معیارهایی در نظر گرفته است. در این رابطه منع سوءاستفاده از وضعیت اقتصادی مسلط، منع تبانی و سازش و توطئه در ایجاد محدودیت در معاملات، منع سوءاستفاده از موقعیت برتر و منع سوءاستفاده از رانت اطلاعاتی قابل‌ذکر است. البته موضوع ادغام و انحصار لزوماً رویه‌ای ضد رقابتی نیست؛ بلکه در عمل ممکن است نتیجه برخی از اعمال و رویه‌های ضد رقابتی باشد و یا با بهره‌گیری از آنها سبب نقض قواعد حقوق رقابت در بازار شود.

دلیل سخت‌گیری قانون‌گذار در خصوص ادغام و آثار آن و اهداف مدنظر از آنها، گاهی منع رقابت و گاهی ایجاد آزادی با توجه به شرایط زمان ادغام در بازار مالی است. لیکن انتخاب منع یا آزادی رقابت به‌عنوان هدف ادغام یا ممانعت از آن، واجد آثاری است؛ از این‌رو برخی کشورها به دنبال آسیب‌هایی که از انحصار و دخالت سیاسیون در امر اقتصاد به خود دیده‌اند، درصدد ایجاد تحول در نگرش فوق‌گردیدند و آن با وضع مقررات و پیش‌بینی ضمانت‌اجراه‌های خاص برای آنهاست. به‌طوری‌که علیرغم آثار منفی انحصار، به آثار مثبت آن در برخی موارد توجه کرده و آن را آزاد شمرده‌اند. لذا برای حفظ منافع اعضا از یک‌سو و حفظ رقابت از سوی دیگر علاوه بر تدوین مقررات آزادی رقابت، حکم به انحصار در موارد معدود می‌دهند.

در مورد ادغام بانکها و مؤسسات اقتصادی به‌طور خاص مقررات ویژه‌ای تدوین و به‌نظام حقوقی ارائه شده است. اول این‌که ادغام در بانکها و مؤسسات اقتصادی واجد اهمیت بوده و به علت انگیزه‌های مثبتی چون پیشرفت، نجات بانک ورشکسته و ایجاد شفافیت و سهولت در امور مالی مورد حمایت قرار گرفته است. از این‌رو مقررات اقتصادی متمایز از سایر شرکت‌های تجاری برای ادغام آنها لازم دانسته شده است. شرایط عام ادغام، مشترک با سایر شرکت‌های تجاری بوده و از مقررات سنتی (قانون تجارت) و نوین (قانون اجرای سیاست‌های اصل ۴۴ و قوانین مرتبط

از جمله ماده ۱۰۵ قانون برنامه پنجم توسعه) تأسی می‌پذیرد. با وجودی که به نظر می‌رسد قانون‌گذار در تبیین جزئیات ادغام شرکت‌ها و از جمله بانک‌ها و مؤسسات مالی، بیش از حد دست دولت را در قالب دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌ها باز گذاشته و حتی موضع قانون‌گذاری را برای زیرمجموعه‌های آن در پیش گرفته، صرفه نظر از وجاهت یا عدم توجه این رویکرد، در قالب مقررات فعلی نیز می‌توان به اهداف قانون‌گذار و چارچوب قابل اجرا به‌طور کلی دست‌یافت.

در کنار شرایط عام ادغام، مقررات ویژه‌ای نیز برای بانک‌ها و مؤسسات اقتصادی وجود دارد که برای فراهم شدن امکان ادغام لازم‌الرعایه هستند. از جمله آن‌ها اخذ مجوزهای خاص مالی و بانکی است. صدور این مجوزها با توجه به شرایط اقتصادی جامعه، ارزیابی اهداف ادغام و نتایج احتمالی آن صورت می‌گیرد. بانک‌های دولتی اگر بخواهند در یکدیگر و در بانک‌های غیردولتی ادغام شوند باید بنا به تجویز قانون اساسی و مدنی، از مجلس شورای اسلامی مجوز اخذ کنند. لیکن درباره ادغام مؤسسات مالی و بانک‌های خصوصی به این دلیل که دست دولت و حکومت از آن‌ها کوتاه است، اخذ این مجوز نیاز نیست. در ادغام بانک‌ها و مؤسسات مالی خصوصی تنها مسئله‌ای که از حیث مجوز بررسی می‌شود این است که آیا این مؤسسات از اساس به‌طور صحیح و قانونی تشکیل شده‌اند یا خیر؟ اگر مؤسسه‌ای برخلاف قانون و بدون حصول شرایط لازم تشکیل و در نهایت مجبور به ادغام شود، این ادغام که به‌عنوان فرایندی برای شرکت‌های قانونی تعریف شده است، صحیح نخواهد بود. چراکه نمی‌توان بر این موجودیت‌ها، نام بانک نهاد. لیکن در رویه موجود ایران، برای رعایت مصلحت جامعه که سپرده‌های خود را در این موجودیت‌ها به ودیعه می‌گذارند و کنترل و تنظیم نظام اقتصادی امکان ادغام این مؤسسات در بانک‌های مجاز فراهم‌شده تا از هرج‌ومرج و آشفتگی بازار مالی و سلب اعتماد عمومی جلوگیری شود. در کنار مجوزهای عمومی و اختصاصی مذکور، مجوز دیگری نیز لازم است. در حقوق سایر کشورها اخذ اذن دادگاه صالح برای ادغام حاکی از وجود و احراز شرایط ادغام توسط این مرجع است. در حقوق ایران، بانک مرکزی به‌عنوان مرجع عالی بانکی این مسؤلیت را پذیرفته است. بانک مرکزی شرایط دو بنگاه را سنجیده و در صورت فراهم بودن موجبات ادغام این اجازه را صادر می‌کند. حال اگر قبل یا بعد از صدور مجوز، شکایتی از نحوه، انگیزه، عامل و نتایج احتمالی ادغام از سوی سپرده‌گذاران، رقبا یا هر ذینفع دیگر وجود داشته باشد می‌تواند از طریق شورای پول و اعتبار که مرجعی شبه قضایی است اقدام نماید. تفاوت نظام داخلی و حقوق برخی کشورها این است که رسیدگی قضایی در کشورهای دیگر قبل از صدور مجوز است و ابعاد قضیه توسط قضات متخصص سنجیده می‌شود، لیکن در ایران صادرکننده مجوز، صرفاً تخصص مالی داشته و به جنبه‌های اقتصادی و قضایی و تأثیر ادغام بر جامعه اشراف ندارد و عملاً ممکن است موجبات شکایت بعدی را فراهم کند؛ که آن‌هم معمولاً با طی مدت طولانی و صرف وقت و احتمالاً تضییع حقوق افراد در این فاصله زمانی همراه خواهد بود. همان‌طور که گفته شد ادغام بانک‌ها و مؤسسات اقتصادی وابسته به بانک مرکزی، نیازمند اخذ مجوزهای پولی و بانکی از این نهاد هستند. این تجویزات از توافقات سازمانی است که به بانک‌های مرکزی جهت ایجاد استقلال در حوزه سیاست پولی و سیاست‌های رقابتی برای تأسیس بانک‌های جدید یا ادغام بانک‌ها فراهم شده‌اند. این رویکرد استثنائی بر مقوله ادغام شرکت‌های تجاری است که تنها با مراجعه به ثبت شرکت‌ها و ثبت تغییرات حاصل از ادغام می‌توانند از مزایای آن بهره‌مند شوند. درحالی‌که با توجه به لزوم نظارت بر عملکرد بانک‌ها که امین سپرده‌های مردم هستند، لزوم اخذ مجوزهای ضروری برای تغییرات بنیادین و عمده همچون ادغام، بیشتر احساس شده است. در گذشته این تجویزات با توجه به عدم لزوم طرح ادغام برای بانک‌های فعال (علیرغم توسعه آن در حقوق کشورهای توسعه‌یافته) تنها مقرراتی راجع به شرکت‌های تجاری وجود داشت که آن‌هم به دست مدیران آن شرکت‌ها سپرده می‌شد. در صورتی که شخصی به این ادغام ایراد می‌کرد می‌توانست با مراجعه به مراجع دادگستری داد خود را بستاند و از تضرر خویش جلوگیری نماید. بانک‌های مرکزی مستقل نرخ‌های رسمی سود را برای حفظ ثبات پول از لحاظ قدرت خرید تعیین می‌کنند. مقامات رقابتی مستقل مانند شورای رقابت نیز از آزادی رقابت بازارها در مقابل تهدیدات رقابتی در بخش کسب‌وکار محافظت می‌کنند و در اتحادیه اروپا علاوه بر این علیه تهدیدات رقابتی که دولت‌های ملی به بازار رقابت و بانک‌ها تحمیل می‌کنند محافظت می‌کنند. تعامل و همگونی این دو نهاد به هماهنگی و انتظام رقابت بازار مالی خواهد انجامید.

پس از تصویب مقررات رقابتی و انحصار در مجلس محترم شورای اسلامی بنابراین گردید که ادغام بانک‌ها تحت کنترل قرار گیرد و نظارت‌های دقیق‌تری بر آن صورت گیرد که از جمله دخالت بانک مرکزی و صدور مجوز خاص برای ادغام دو یا چند بانک تجاری است. لذا در صورتی که کلیه مراحل روند ادغام پیش رود لیکن با ممانعت بانک مرکزی مواجه شویم ناچار از تمکین به نظر این مقام نظارتی هستیم. بخصوص اگر به تشخیص شورای رقابت به رویه‌های ضد رقابتی نیز منجر گردد. لیکن مشخص نیست این تشخیص قبل از نظر نهایی بانک مرکزی مبنی بر ادغام باید اخذ شود یا پس‌از آن. چراکه تشخیص رویه‌های ضد رقابتی منوط به خاتمه فرآیند ادغام و آغاز فعالیت تجاری است مگر این‌که از ابتدای این فرایند شاهد سوء رفتارهای اقتصادی در طرفین ادغام باشیم. یکی از وظایف مهم نهاد نظارتی که در ایران ابتدا بانک مرکزی و سپس شورای پول و

اعتبار است، سنجش و آسیب‌شناسی وضعیت مالی هر یک از بانک‌های ادغام شونده است. پس‌از آن مقامات بانکی نیاز دارند که استراتژی‌های مناسبی برای حل مشکل هر یک از بانک‌ها تعیین کنند. ورود نهادی چون شورای پول و اعتبار برای تشخیص فراهم نبودن موجبات ادغام، از این‌رو است که تشخیص دهد آیا بانک‌ها نسبت‌های احتیاطی را رعایت کرده‌اند یا خیر. قانون‌گذار برای جلوگیری از انحصار مالی منفی در ادغام بانک‌ها و مؤسسات مالی، دست به تدابیر پیشگیرانه، تبیین تخلفات و بیان ضمان ناشی از انحصار زده است. اقدامات پیشگیرانه و کنترل ادغام‌ها در حقوق رقابت بسیار مهم است و گستره این اقدامات بسیار وسیع بوده و موارد عدیده‌ای چون خصوصی‌سازی، مقررات زدایی، برابری در مزایای خاص، رفع تعارض منافع، تدوین کدهای رفتاری همراه با مشارکت جامعه مدنی، آموزش و برنامه‌های تشویقی برای کارکنان و مهار فساد در فرایند ادغام را شامل می‌شود. برشمردن تخلفات حاصل اصل قانونی بودن جرم و مجازات و اصل قبح عقاب بلا بیان است. در مورد بانک‌ها و مؤسسات مالی مشخص کردن قیمت‌های خدمات و نحوه تعیین آن در بازارهای مالی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، محدود کردن کنترل مقدار ارائه خدمات در بازار، تحمیل شرایط تبعیض‌آمیز در معاملات همسان با طرف‌های تجاری، ملزم کردن طرف معامله به عقد قرارداد با اشخاص ثالث یا تحمیل شروط قرارداد به آن‌ها، موکول کردن انعقاد قرارداد به قبول تعهدات تکمیلی، تقسیم یا تسهیم بازار خدمات بین دو یا چند شخص و محدود کردن دسترسی اشخاص خارج از قرارداد، توافق یا تفاهم به بازار می‌تواند تخلف شمرده شود. از علل طرح دعوا علیه این بنگاه‌ها می‌توان به استنکاف از معامله، قیمت‌گذاری تبعیض‌آمیز، تبعیض در شرایط معامله، قیمت‌گذاری تهاجمی، اظهارات گمراه‌کننده، عرضه خدمات غیراستاندارد، مداخله در امور داخلی یا معاملات بانک‌ها و مؤسسات رقیب، سوءاستفاده از وضعیت اقتصادی مسلط، محدود کردن قیمت فروش مجدد یا مشروط کردن عرضه خدمات به خریدار با پذیرش شرایط اجباری و کسب غیرمجاز، سوءاستفاده از اطلاعات و موقعیت اشخاص اشاره نمود.

پس از نتایج فوق، لازم به نظر می‌رسد انتقادات و پیشنهادهایی در رابطه با رویه جاری مطرح شود که خالی از لطف نیست:

مقررات مربوط به ادغام بانک‌ها و مؤسسات اقتصادی در حد مقررات ادغام شرکت‌های تجاری در قانون تجارت فعلی راکد مانده و علیرغم اینکه در عمل با مصادیق متعددی از ادغام بانک‌ها و مؤسسات اقتصادی مواجه هستیم لیکن مقررات مبسوطی برای روند عملی ادغام وجود ندارد. قانون برنامه پنجم تلاش کرده است که در رابطه با ادغام بانک‌ها تنها در چند سطر و اختصاص یک ماده به این موضوع و مشکلات آن پردازد که بدیهی است موفق نبوده است. نگاهی مختصر به مقررات جاری نشان می‌دهد مسائل و ظرافت‌های بسیاری در رابطه با ادغام مؤسسات اقتصادی و بانک‌ها وجود دارد که قانون‌گذار نمی‌تواند نسبت بدان ساکت باشد. سکوت قانون‌گذار در این موارد نتیجه‌ای جز ایجاد دعوی حقوقی و کیفری متعدد در فرآیند ادغام و انگیزه‌های آن نخواهد داشت. همین سکوت قانون‌گذار علیرغم این‌که در مواردی منتج به امتناع بسیاری از نهادهای لازم‌الادغام از ترکیب با نهادها و مؤسسات دیگر خواهد بود، درعین حال ممکن است با نواقصی به ادغام‌های نامتجانس و نامتعارف منتهی گردد. در کنار مقررات عام حقوق تجارت، برخی مقررات جدید یا به عبارت بهتر لازم‌الاجرا نیز بر قوانین ادغام بانک‌ها و مؤسسات اقتصادی سایه افکنده‌اند که بیشتر برای کنترل انگیزه‌های ادغام حاکم است. حقوق رقابت مفهومی است که به‌تازگی وارد حقوق ایران شده و در راستای هدف ضد انحصاری خویش، اعمالی را که به انحصار منجر می‌شوند ممنوع کرده است. از جمله این موارد ادغام‌های غیرقانونی است که نتیجه آن انحصار تولید و خدمات در دست گروه و بنگاه خاص است. عمده‌ترین این ممنوعیت‌ها در قالب ممنوعیت سوءاستفاده از وضعیت اقتصادی مسلط و ممنوعیت توافق مغایر رقابت که از مصادیق آن ادغام بنگاه‌هاست نمود می‌یابد.

بر اساس مقررات نظام حقوقی ایران، ضابطه ارزیابی ادغام‌ها یعنی «اخلال در رقابت» بسیار کلی بیان‌شده و حال آنکه در خصوص ادغام‌های واقعی، ضابطه مشخص و ویژه ایجاد تمرکز شدید در نظر گرفته شده است؛ بهتر بود که قانون‌گذار این ضابطه را برای ادغام‌های عملی نیز در نظر می‌گرفت و به‌این‌ترتیب ماده ۴۷ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴، حذف و ماده ۴۷ این قانون به‌گونه‌ای تنظیم می‌شد که شامل ادغام‌های عملی نیز گردد. به‌موجب ماده ۴۸ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴، نظام حقوقی ایران در خصوص ادغام‌ها به‌منظور تجویز در مرحله وقوع ادغام، رعایت الزامات و مقررات عام راجع به فعالیت‌های ضد رقابتی را نیز ضروری دانسته است، درحالی‌که مقررات عام درباره فعالیت‌های ضد رقابتی که شامل موضوعاتی نظیر توافق‌ها یا فعالیت‌ها و رویه‌های ضد رقابتی و یا سوءاستفاده از موقعیت مسلط می‌شوند، در بررسی این‌که آیا وقوع ادغام، محل رقابت است یا خیر، سال به انتفاء موضوع است؛ بنابراین بند اول ماده ۴۸ قانون سیاست‌های کلی اصل ۴۴ بندی زائد و غیر مرتبط با موضوع جواز یا ممنوعیت وقوع ادغام بوده و حتی وجود آن ممکن است در عمل موجب ابهام نیز گردد و به‌این‌علت حذف آن پیشنهاد می‌شود.

علاوه بر این پیشنهاد می‌شود که بانک مرکزی از اختیارات خودش برای جلوگیری از متوقف شدن مؤسسات متخلف استفاده کند و بانک‌ها و مؤسساتی که دست به تخلف می‌زنند و یا فاقد مجوز هستند را با کمک نیروی انتظامی آن‌ها را از فعالیت متوقف کنند تا جلوی اتفاقات آتی و به هم خوردن نظم و انضباط پولی را بگیرند. همچنین پیشنهاد می‌شود که قوه قضاییه در هنگام ورشکستگی بانک‌ها، نظر بانک مرکزی را به‌عنوان نظر ارشادی که در قانون گفته شده است، نگاه نکند زیرا بانک مرکزی به‌عنوان نهاد متولی در امر بانکی و به‌عنوان متخصص‌ترین شخصیت در اقتصاد کشور (برخلاف کارشناس قوه قضاییه)، دارای اشراف کافی به موضوع می‌باشد و نیز پیچیدگی‌ها و ملاحظات کلان پولی جامعه را در نظر می‌گیرد.

فهرست منابع

۱. بوکانی، مهدی رشوند، محسن رجالی، امین بدیع صنایع اصفهانی (۱۳۹۰) ماهیت حقوقی انتقال دیون در ادغام شرکت های سهامی و آثار آن بر طلبکاران و بدهکاران غیرسهام دار، مجله حقوقی دادگستر. سال هفتاد و هفتم، شماره ۸۴، ص ۶۹.
۲. پیراحمدی، مرضیه (۱۳۹۹) بررسی آثار کلان ادغام بانک ها در نظام بانکی ایران، چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش های دینی، علوم اسلامی، فقه و حقوق در ایران و جهان اسلام، کرج.
۳. حسینی، سید فلاح (۱۳۹۴)، ادغام شرکت های تجاری، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فقه و حقوق اسلامی، ارومیه: دانشگاه ارومیه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
۴. رشوند بوکانی، مهدی (۱۳۹۰) حقوق رقابت در فقه امامیه حقوق ایران واتحادیه اروپا تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق.
۵. روستائی، محبوبه (۱۳۹۶) تأثیر ادغام بانکی بر اندازه رقابت در بازار متشکل پولی ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
۶. سلطانی، محمد (۱۳۹۵)، حقوق بانکی، تهران: نشر میزان.
۷. عرفانی، محمود؛ جعفری، امین (۱۳۹۴)، حقوق بانکی تطبیقی، جلد دهم، تهران: نشر جنگل (جاودانه).
۸. عطائی، امید (۱۳۸۳)، مروری بر روند تهیه و تصویب قانون اجرای سیاست های کلی اصل ۳۳ قانون اساسی، تهران: نشر مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.
۹. عیسی زاده، سعید؛ مظهری آوا، مریم (۱۳۹۶) اثر کارایی مدیریتی در کاهش هزینه ها بعد از ادغام بانک ها در ایران، نشریه مطالعات اقتصادی کاربردی ایران (مطالعات اقتصادی کاربردی)، دوره ۶، شماره ۲۱؛ از صفحه ۱۷۳ تا صفحه ۱۸۷.
۱۰. غلامی، ابوالفضل (۱۳۹۲)، ادغام شرکت های تجاری در حقوق ایران با تأکید بر حقوق رقابت، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده حقوق.
۱۱. قربانی لاجوانی، مجید و قربانی لاجوان، جمشید و قربانی لاجوان، زهرا (۱۳۹۹) جستاری درباره جنبه های خاص حقوقی افزایش سرمایه ناشی از ادغام ساده بانک ها، چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش های دینی، علوم اسلامی، فقه و حقوق در ایران و جهان اسلام، کرج.
۱۲. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۷)، قواعد عمومی قراردادها، جلد پنجم، انحلال قرارداد، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۳. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۸)، فلسفه حقوق، جلد اول، تعریف و ماهیت حقوق، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۴. کنگرانی فراهانی، زهرا (۱۳۹۷) بررسی حقوقی و اقتصادی ادغام بانک ها و مؤسسات اقتصادی در ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق مالی - اقتصادی دانشگاه تهران، پردیس فارابی - دانشکده حقوق.
۱۵. گروه مطالعات و پژوهش (شهریور ۱۳۹۶)، گزارشی از تجربه ادغام بانک ها در ایران و جهان، تهران: کانون بانک ها و مؤسسات اعتباری خصوصی.
۱۶. گنجی سرشکی، امید (۱۳۹۵) جنبه های حقوقی ادغام بانک ها و مؤسسات مالی و اعتباری، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی.
۱۷. گنجی سرشکی، امید (۱۳۹۵) جنبه های حقوقی ادغام بانک ها و مؤسسات مالی و اعتباری، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.

۱۸. گودرز پور، شاهرخ (۱۳۹۶)، ادغام شرکت های تجاری در حقوق ایران و فرانسه، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، مرودشت: دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
۱۹. مقیمی، محمدرضا (۱۳۹۴). ابعاد حقوقی توقف بانک ها، تهران: انتشارات مجد، چاپ اول.
۲۰. نظری، گلناز (۱۳۹۹). چالش های حقوقی ادغام بانک ها، چهارمین کنفرانس بین المللی پژوهش های دینی، علوم اسلامی، فقه و حقوق در ایران و جهان اسلام، کرج.
۲۱. هوشمند، مهدی و رنجبری، جهان (۱۴۰۰) علت ادغام بانک های نظامی در بانک سپه و تاثیر آن بر اقتصاد کشور، چهارمین کنفرانس بین المللی سالانه تحولات نوین در مدیریت، اقتصاد و حسابداری، تهران.